

MAGYAR LÍRA 1971-BEN

Amióta az új magyar kritikában szokássá vált éves műfaji összefoglalókat írni, illik mentegetődzéssel, szkeptikus-önironikus megjegyzésekkel kezdeni. Okkal-joggal: előre ki-védendő minden, az extenzivitást vagy az „arányos” értékelést célzó kérdőjelet.

E folyóirat hasábjain a két korábbi líra-tanulmány két mód-szert is képviselt: Koczkás Sándor — a sorozatindító nehéz szerepében — azzal az „előnnyel” mérhette föl 1969 magyar líráját, hogy egyben az egész 60-as évtized nagy lírai fordulatait, a magyar költészet e páratlanul gazdag kiteljesedését is belefogalmazhatta tanulmányába (It 1970. 512–46.). Pálmai Kálmán pedig arra vállalkozott, hogy az 1970-ben megjelent versesköteteket mintegy összesített, „intenzív” recenzió tárgyává tegye: lehetőleg minél több költőről és kötetről megfogalmazva tömör véleményét (It 1971. 560–84.). Jómagam tudatos szűkítésre törekedtem: ha igyekezve is szem előtt tartani az egész 1971-es kiadói feliratú líratermést, nem írok mindenkiről, sőt a kötetek többségét nem elemzem és értékelem, s nem is mindig azért, mert a hallgatással vélem elmondani, hogy mit gondolok róluk. Egyszer végre sort kellene keríteni a határon kívüli magyarság költészete újabb vonulatának felmérésére is (az idei 11 kötet közül is több sürgeti ezt) — ez-úttal azonban erre sem vállalkozom. Csak arra, hogy néhány — sokszor változó szempontú, egymást keresztező — problémát vessek fel modern líránkkal és költészetkritikánkkal kapcsolatban. Inkább a kötetek „ürügyén”, mintsem végleges, átfogóan summázott értékelésként a kötetekről. Nem foglalkozom eszerint a gyűjteményes kötetek alkalmából sem —

pedig kínálkozna a lehetőség — néhány jelentős költői életmű (pl. Hajnal Anna, Jankovich Ferenc, Kormos István, Miklós Jutka, Rákos Sándor, Toldalagi Pál, Váci Mihály, Várnai Zseni) „szintetikus” értékelésével.

Az ötvennyolc verseskötet közül csupán háromra térek ki részletesebben: úgy vélem, hogy az 1971-es kötetek közül Juhász Ferenc: *A halottak királya*, Ladányi Mihály: *Kedvesebb hazát* és Petri György: *Magyarázatok M. számára* c. könyve a legjelentősebb. Felszabadulás utáni új költészetünk három nemzedékét: a negyvenes, az ötvenes és a hatvanas évek végén beérkezőkét reprezentálják ők egyúttal, de emellett a mai magyar líra nem egy izgalmas eszmei-művészi problémáját is magukba sűrítik. Az ő életművükön is túlnyúló érvénnyel.

Elsőkötetesk

A fiatal, elsőkötetes költőkről, nemzedéki sorsukról, problémáikról épp eleget írtak s írnak az utóbbi időben ahhoz, hogy az egyébként igaz közhelyeket ne ismételjem meg. Csak annyit: úgy tűnik, a mennyiséggel, a keretekkel már nincs komoly baj. Akiknek három évvel ezelőtt „bérelt” helyük volt a *Költők egymás közt* c. antológiában (1969), azok egy része, a tehetségesek, azóta már önálló kötettel jelentkeztek, s valószínűleg ugyanez lesz a helyzet az 1971-es antológia (*Magunk kenyerén*) részvevőivel. Jó, hogy — ha nehezen is, de — betörnek a fiatalok a *Szép versek* éves köteteibe is. Végül is azonban ezek irodalomszociológiai—irodalompolitikai s főleg gyakorlati kérdések, tehát aligha tartoznak ide.

Az azonban már igen, hogy feltűnő — persze viszonylagos — rokonság állapítható meg a most indulók egyik jelentős vonulatánál. A paraszti-népi élményvilágból való kijutás, kitörés, a felnőtté válás, a társadalomba való beilleszkedés, a tudatosodás — az a személyes-történelmi pillanat, amit pályakezdő lírájuk tükröz — valamiféle befeléforduló, nosztalgikus természetvágyban, panteisztikus-naiv, népi-mitológikus világképben fejeződik ki sokuknál. Magas színvonalon teljesedik ki

— egy széles sodrású átlagból kiemelkedve — ez a lírai törekvés Kiss Anna (*Fabábu*) és Várkonyi Anikó (*A griff halála*) kötetében. Megkapó érettségben komponálódnak remek versekké e „népies szürrealizmus” rigmusos, mítoszos, ráolvasásos, babonás látomásai; folklór és modern költészet öllekezik, hiteles dokumentumaként s „kiénekléseként” egy tudati-életbeli szituációnak, világképnek.

Olykor sokalljuk azonban — s nem is e két költőnőnél első sorban — e verstípus termékeit. Ám az „egymódszerűség” nemcsak a modorra válás veszélyeire utal, nemcsak a több évtizedes múlttal rendelkező (persze eltérő variánsokat tartalmazó) líratípus (Erdélyi, Sinka, Kormos, Nagy László) rendkívüli hatását, ösztönzőerejét mutatja. De azt is, hogy e „népies szürrealista” forma mögött, az „objektívebb” és „személyesebb” versben egyaránt egy elfojtott tragikumérzés munkál; a titokzatos madarak, a halálszimbólumok sokasága, a fekete szín dominálása stb. egyaránt ezt jelzi. Félreértés ne essék, nem a keserűség, a magány életérzése, ténye az, amit szóvá teszek. Hanem az, hogy ez a „népi-szürrealisztikus” művészi világkép itt és most (nem *eleve*, nem általában) „öngerjesztője” is a tragikumérzésnek. Az áttetsző, sokszor megfoghatatlan irányú, lényegű „természetmisztikum” uralomra jutása — a társadalmi-emberi vonatkozás erőtlensége révén — gyengítője annak, hogy a költő megjárja személyiség és történelem igazi, tehát mély poklait. S éppen ezért kódosítja, leplezi is ez a világkép a kiútkeresés, a távlat lehetséges emberi-művészi alternatíváit. Vagyis: ez a stílusnál inkább több, világképpé emelkedett „misztikum” sokszor ellenereje a személyes és társadalmi élmények intenzívebb átélésétől kitágulható korszerű, mai líraiságnak.

Elbájoló Várkonyi Anikó négysorosa (*Töredék*):

Csillagmogyorót törtem néked.

Egyél. Egy nap a világ.

Ne töprengj. Menekítsd magadba

a guruló idő igazát.

De részletes analízis, „egy az egyben” lefordítás nélkül is érezhető a fentebb említett veszély, különösen, ha szereppé,

modorra válik ez a balladás-népi természetmisztikum, elszakadva az ihlető forrású népköltészet nagyon is emberiközéleti drámaiságától. S ha ezeket a problémákat most e két fiatal költőnő kapcsán, róluk szólván említem, mégsem csak rájuk, sőt: elsősorban a modor középszerű „énekesire” gondolok.

Hiszen a jelentős tehetség ellenkező irányba fejlődik. Kiss Anna *Küszöb* című verse az *elindulás* önkényszerét örökíti lírai pillanattá, a kiszakadás, a tágabb világba indulás — mégoly keserű — szituációját. Várkonyi Anikó pedig — miként ezt Görömbei András kitűnően elemez a *Kritika* 1971/II–12. számában — a kötet kompozíciójának logikájával, a griff halálával azt sugallja, hogy emberileg-művészileg is csak a „vaskosabb” realitásokkal való szembenézés, a személyes-közéleti élménynek a lírába való bátrabb beengedése és a gondolatiság elmélyítése jelenthet továbblépést.

Petri György: Magyarázatok M. számára

Ha a „pántragikus”, „népi-szürrealisztikus”, mitikus világkép szemléleti problematikusságának lírai feloldását többek között a *gondolatiság* vonalán képzelem el, ez korántsem „érzelem” és „értelem” dualisztikus és az utóbbi javára egyoldalú felfogását jelenti. Egy *lírai világképet* döntően mondanivalója, életértelmezése, magatartás-indulata, távlata *minősít* (s ez is szervezi meg a formarendszert), nem pedig „élményi” vagy „gondolati” jellege. Ahogyan — a múlthoz nyúlva példaként — az érzelmileg gazdag népies és szürrealisztikus élményvilág a képek, a kifejezőkészlet szintjén megőrződött a 30-as évek már alapvetően szocialista realista műmodelljében is (József Attila). S ugyanez vonatkozik a gondolatiságra is: nem *eleve* érték az élményi indítású, képekre épülő lírával szemben a létkérdéseket, egyes kritikusok által „ontológiai”-nak vélt dilemmákat boncolgató tudat- és gondolat-költészet. A gondolatiság világszemléleti tartalma a forma- és érték meghatározó.

S hogy mindezt Petri György kapcsán írom le, az arra is utal, hogy alapvető a kritikai-szemléleti vitám e fiatal költő első kötetének művészi világképét illetően, ugyanakkor mégis az év legjelentősebb pályakezdésének tartom könyvét. A formátum, a tehetség, a teljesítmény feltétlen elismerése nem mindig kell hogy együttjárjon az apologetikus kritikai igazolással. De persze úgy sem intézhető el ez a „kényes” kérdés, hogy — mint szokás — megdicsérjük a költő *verselési* készségét, mívességét, s azután recenziózáró toldalékként odabiggyesztjük a „de azért . . .”-ot. Petrit éppen azért tartom jelentősnek, mert az általa érzékelt, rendkívüli gondolati-erkölcsi önfegyelmével és művészi hitellel „versbeszedett” életproblémák, élmények valóságosak, még akkor is, ha ezek művészi tudatosításának érvényét gyengíti erősen vitatható nézőpontja.

Részletes mikroanalízist érdemelne meg a kötet legtöbb verse, de e helyütt csak igen leegyszerűsített bemutatásra van mód. A kötet fogalmi-kritikai nyelvünkre „lefordítható” alaphangja a kétely, a dezillúzió, az értelem tehetetlensége, menekülése, távollatlansága; a „magyarázatok” igényes, de eredménytelen keresése; a pusztulás, a kívülrekedés, a devalválódás, az értékvesztés élménye; a szerelem egyéniség-kibontakoztató, világot kiteljesítő személyességének ellehetetlenülése stb. Az *Improvizáció*ból:

Tekintsd végső dolognak
nincsen rá magyarázat

Semmi fogódzó semmi
szempont támpont
az észnek

Skrizofrén vívódása a *Belső beszéd*ben a világ szkeptikus megítélésén túl példa a kínzó önértékelésre is:

— Most mondjam el, hogy nem áll össze
szellemem; roncok nemzenek
roncsot agyamban, temetőnyi
üzekvő tetem szaporítja egymást,
robbanásig telítve
a memória raktárhiányát? . . .

Mert Petri lírájának jellegzetességét csakis a szkepticizmus és tárgyilagos önvizsgélat, a szikár *dezillúzió* és *önirónia* egységében láthatjuk helyesen. S ennek a magatartásbeli-tartalmi különösségnek — jó költőről lévén szó — megvan a szükség-szerű formája: a világkép megteremtette a maga poétikai-esztétikai kifejezőjét, verstípusát, lírai éppíglétét. E művészi struktúrából csupán egyet említek, a jellegzetes *vershelyzeteket*. A „*demi sec*” állapot, az éjszakai mámoros eszmélkedés és a késő délelőtti nehéz ébredés nem modor, keresett magamutogatás vagy pedig spontán életrajziség, hanem a lírailag leghatékonyabb, legkifejezőbb poétikai tükre (a többi verselemmel együtt) a szkeptikus-önironikus szemléletnek. Ebben a helyzetben tudja a költő foszlónak, belülről szétesőnek látni a világot s egyúttal — dadogóan is világos racionalizmus jegyében — saját válaszait, hamis kiútkereséseit is (miként éppen a fent idézett vers egészében) távolító objektivitással szemlélni.

De végül is Petri nem tud alapvetően túllépni e kettősség szorítóján, noha a kimondás erőteljes gesztusa is ezt az igényt táplálja. Az „egyetemes kétely . . . tulajdon létünk miléte iránt . . .” minden önironikus tárgyilagosság ellenére is megmarad annak, ami; „legföljebb” (persze művészileg — emberileg ez a „legföljebb” majdnem a „minden”) hitelessé, emberivé tudja tenni a külső konfliktusosság belső értékelését, s megakadályozza mind a cinikus szkepticizmust, mind az esztétizáló menekülést. De ha ezekbe az irányokba nem téved is el, a hitelesítés egy erősen vitatható szemléleté. Gondolatisága ugyanis — s itt érzem e világkép problematikájának kulcsát — *szkeptikusan* és nem távlatosan *racionalisztikus*, nem rendezett költői világnézet. A mámorból ébredés *vershelyzete* lehetővé teszi ugyan a tények, a jelenségek hirtelen és éles felvillantását, sőt a széthullás „ésszerű” tudomásul vételét, de a világ- és életfolyamat belső logikájának, társadalmi — emberi — személyes tartalmának „érvényes” tükrözését már jóval kevésbé. Irónia és szkepticizmus szövetsége ebben a művészi világképben nem intézhető el azzal, hogy Petri „szerencsére nem illuzionista, nem hurráoptimista”. Hiszen amit a „népi-szürrealisztikus”

módszer szemléleti hátrányáról említettem, itt is igaz: a széthullás elvont, történetietlen, „pozitivistikus” megénekelése végső soron a negatívnak érzékelés hitelét, a negativitást is gyengíti. De nem az elkötelezett, szocialista távlat jóvoltából, hanem a ráció üressé, erőtlenné válásának, egy töredékes világkép önroncsolásának dokumentumaként, mégha az erkölcsi igény állandó jelenlétével is.

Hatalmas indulattal teli, szinte rapszódiaszerű nagy vers a *Kizsarrolt neveléséges életünket* című. Olyasmit fogalmaz meg, hogy ha minden dolog visszajára fordulása idején küzdeni ez ellen nincs módunk, ha az öngyilkos halált és a mindennapi vegetálásba való elmerülést is elutasítjuk, ha a föld egyáltalán megmenekül a „tűzítélettől”:

akkor a harc
 akkor a tapodtat se,
 akkor a hátrálás lépésenként
 de soha az önámíftó visszacsúszás
 soha az elmosódás
 a hallgatás és
 a hallgatólagos tudomásulvétel között
 tehetetlenség és belenyugvás között
 akkor a csendünk
 el nem fordult tekintet
 akkor jelenlétünk

és döntsék el
 mit tehetnek velünk

Petri lírai magatartása a „sündisznó etikuma”. Az *Élet és Irodalomban* közreadott nyilatkozatának Beckett-hivatkozása valóban találó és következetes: maga is „pántragikusan” értékeli személyiség és világ együttes sorsát s ezzel csak valami tisztességes, ám defenzív keménységet tud szembeszegezni. Ez azonban, s éppen a szkeptikus racionalizmus és az önironikus tárgyilagosság szorítójában, minden rokonszenves vonása ellenére erősen vitatható: távlattalan, relativista mind a *kritika*, mind a *vállalás* értelmében. S ez a „kifogás” nem pusztán a versek fogalmi-logikai „tartalmá”-ra, hanem az egész művészi-

ségre vonatkozik, a művészi világkép egészének problémáiról van szó, aminek következményei a teljes formaszervezetben is tetten érhetők. A Petri-líra formai egységét pl. nem ritkán robbantják szét bántó „prózaiságok”, megkomponálatlanságok, stíluszavarok; sőt: már-már az érzelgős önsajnálát és a dagályos pesszimizmus veszélyjelei is (különösen a kötet utolsó verseiben).

A mi korunkból nő ki ez a költészet, de torzan felel a feszítő dilemmákra. Ha nem is kell közvetlenül aktuálpolitikai jelentést tulajdonítani Petri pesszimizmusának, sőt számos konkrétabb megfogalmazásának; öncsalás lenne túláltalánosítani vagy katartikus átélés nélkül könnyű kézzel félreseperni ezt a költői véleményt. Megértve, árnyaival megküzdve lehet csak bírálni.

A szerelem, amennyire illúzió-fosztottan megmarad számára: menedék a bensőségbe, a kis világba; s ezt a mondandót oly megrázóan küzdi ki magából *A szerelmi költészet nehézségeiről* c., majd a *Strófkák x x x*-hez c. költeményben, hogy valóban nem kispolgári-giccses menekülésről, hanem fájdalmas kiáltásról van szó: „Kuporgatom időm. / Szeretnélek / megtartani.” A *Dalban* pedig így ír: „korunk üres / harmóniát keres / a célt kegyes jövőbe mentik / kultúravégi kultúraelőtti / időnkben oly jó volna kergetőzni / veled egy napsütött fürdő fűvén”. Rólunk szól az *Ismeretlen kelet-európai költő verse* 1955-ből — talán itt, meg a *Történet és elmélkedés* címűben fogalmazza meg legélesebben az átmeneti periódus negatív — s ezért erősen vitatható — költői értékelését. *A felismerés fokozatai* pedig létszemléletének, dezillúziós-önironikus pesszimizmusának szinte a kulcsverse:

Senki arcára formált lények,
élünk, s kísérletezünk arccal,
egy világban, mely időtlen időkig
képes tengődni az ideiglenességben.

Itt ütközik ki leginkább e világszemlélet s lírai kritika problematikussága is. Teoretikusan, verbálisan elutasítja Petri Burke és Novalis világnézetét, forradalom-ellenességét. De úgy érzi:

mégis megőrizhető epés moralizmusuk, metsző eszű rossz-hiszemőségük, tragikus egyoldalúságuk. Csakhogy — Petri véleményével szemben — a döntő történelmi léthelyzetekben az *attitűd*, az *etikum* sohase választható el *tartalmától*, *világnézeti-közéleti* irányultságától. „Büntetlenül” aligha aktualizálható tehát korszerű művészi magatartássá a Burke-i szkeptikus racionalizmus. Mert végül is a lényegre felelő művészi válasz egyszerre sűríti magába mindkét vonatkozást, a világnézetet és az etikumot. S Petri — etikus igényei ellenére — maga is kénytelen bevallani: szkepticizmusa jóvoltából nem marad számára más: „... Olvashatsz hírlapot, / ihatsz sört, ehetsz húst és salátát. Még / tiéd lehet — ami lehet. Indulhatsz. Kész vagy.”

Mert ahhoz, hogy a *nemből* valami *igen* is legyen (minden nagy művészet távlatos feltételeként), sőt hogy a *nem*-ek valóban hitelesek, megrázóak legyenek, ahhoz a puszta *racionalizmusból* (amelyet — Petrinél is — a valóságtól való elszakadás, az Én izolációja is fenyeget) az igazi *gondolatiság* felé kell továbblépni. Ennek hangsúlyozása, s ugyanakkor a Petri-líra jelentős értékeinek elismerése egyszerre jelent éles vitát a gyorsan kialakult, világnézetileg-esztétikailag erősen megkérdőjelezhető Petri-apológiával (pl. Várady Szabolcs tanulmánya: Valóság 1972/2. sz. 89—95. l.), valamint a vulgáris politikai szempontokat érvényesítő dogmatizmussal, mely Petri költészetét egészében elutasítaná. E líra rokonszenves etikai töltése ugyanis komoly művészi-világnézeti kiteljesedés lehetőségét is magában rejtí.

Valóság és költői én

Végül is minden lírában, leginkább pedig a reprezentatív költészetnél az a döntő, hogy mennyire tudja maradandóan megfogalmazni — saját műfaji adottságának megfelelően — a kort és a művésznek a hozzá való viszonyát. Petri mégoly ellentmondásos lírája éppen eme korszak-távlatá miatt érdemel figyelmet. Igaz: az élenjáró, a lírai fősodrot jelentő *szocialista* költészettel szemben Petri az *izolált*, *szkeptikus racionalista* választ adta a mai valóság felvetette problémákra. De ezek

a problémák — főleg a világ előtt álló gondokból és a szocializmus átmenetiségéből adódóan — valóban léteznek. A szocializmus átmenetiségének tudata nem a „hibákat” mentő gesztus közhelye, hanem éppen ama felelősség átélésének kísérője, mely a szocializmus és az egész emberiség jövője összefüggéséből adódik. A költészetünkben az utóbbi években, évtizedben oly hangsúlyossá lett *mindenség-élmény* (most függetlenül konkrét típusaitól) ugyanúgy a humanista távlat kitágulására utal, mint a szocializmus szembetűnő görcseit ostromozó szenvedélyes *kritikai hangvétel*. (Részletesen elemezi ezt a problémát Tóth Dezső *Mai líránk néhány kérdéséhez* címmel az *Élő irodalom c. tanulmánykötetben*. Bp. 1969.)

A mindenség-élmény akkor válik problematikussá, az egyetemesség akkor silányul „általános emberivé”, ha megszűnik a konkrét valóság iránti elkötelezettség, ha a mindenséget, egyetemességet „a priori” akarjuk megénekelni. (Másképp viszont a szocializmus gondoljaival való viaskodás üres anarchizmusná, vagy cinikus-pesszimista tagadássá válik, ha hiányzik mögüle a jelen, valamint az emberi történelem és távlat összefüggésének tudata.)

A megmerevedő mitologikus „népies szürrealizmus” sajátos formaproblémái végső soron szintén ennek a művészi „dialektikátlanság”-nak sajátos következményei, ahogy a „mámorból ébredés” önironikus, szkeptikus racionalizmuséi is. Még nem jött létre e már most is jelentős teljesítményt felmutató fiataloknál *egyetemesség, közéletiség és személyiség* intenzív kapcsolata. Ez persze nem lenne azonos a „harmonikus-idilli” viszonyal, de — még a legkülönbözőbb alkotói módszereknél, stílustörekvéseknél is — elengedhetetlen feltétele a valóban klasszikus értékű lírának, mint ahogy a magyar költészet élvonala is ezt bizonyítja.

S itt hangsúlyozni kell *e kérdés elméleti fontosságát* is, éppen a mai viták, burkolt-nyílt polémiaiak kapcsán, mivel nagy divat a totalitás szétszakítása, a lírai stílus- és típus-különbségek hamis „ontológiai” megindoklása valamiféle munkamegosztással. Bármilyen iskolás is a hivatkozás Lukács György rendkívül

tömör és nem kidolgozott koncepciójára (pl: *A lírai visszatükrözés legáltalánosabb sajátossága*. „Művészet és társadalom” című kötet. Bp. 1968. 284–86.) s a nyomában lassan kibontakozó kutatásokra, mégis csak erre kell utalnunk. Az a műfaji specifikum, hogy a lírában a költői Én, a szubjektív dialektika közvetlenül is tárgy a művészi visszatükrözésnek, nem a líra pusztán magánéleti, személyes izolációt kifejező voltát jelenti. Amiként alapvető ontológiai törvény, hogy az egyéniség belső gazdagsága a „külső” valóságtól, annak átélésétől függ, amennyire hamis a tiszta bensőségbe való mélyedés, a „belső végtelen” teóriája, mivel önmagunk megismerése a világ megismerésének, aktív (*horribile dictu* forradalmi) elsajátításának tükre, — nos' annyira téves a lírának a partikuláris szubjektumra vagy az absztrakt egyetemességre való redukálása, miként ezt az „élményköltészet” és az „objektív filozófiai létköltészet” hamis alternatíváinak teoretikusai vallják. A személyes témák, a mégoly individuális szerelmi versek is a „valósággal”, sőt forradalmisággal telítődnek meg egy totális költői világnak jóvoltából. Viszont a világnézeti izoláció, a társadalomból való menekülés, önkívülrekesztés partikuláris közhellyé fokozhatja le a mégoly nagyigényű filozófiai-antropológiai lírát, sőt — ami még fontosabb — kiüresíti, kongóan hideggé teszi a lélek belső tájait is. Szigeti Józsefet idézem, aki 25 évvel ezelőtt 1947 magyar líráját elemezve foglalkozott e kérdés elméleti oldalával is:

„... a lírában az Én vonja be önmagába, mint az ábrázolás közvetlen tényezője, a tudatától függetlenül létező valóságot. Nem azért, hogy lényeges összefüggéseit eltorzítsa és elmossa a belső élet homályában. Ellenkezőleg: azért, hogy a tőle függetlenül létező világot mint a saját világát ismerje meg, és ennek a világnak lényegét mint a saját emberi létének pozitív vagy negatív, igenlendő vagy elvetendő alapját élje át. Innen van, hogy az igazán nagy lírikusok lírai oeuvre-je — gondoljunk csak a Goetheére és a Heinéére, a Petőfiére vagy az Adyéra — átfogó lírai kozmoszá kerekedik ki, az őket körülvevő mikro- és makrokozmosz egyfajta enciklopédikus tükrévé.”
(Szigeti József: *Irodalmi tanulmányok*. Bp. 1959. 192.)

Ha naivitásnak tűnik is a röviden vázolt marxista művészetelméleti-esztétikai álláspontot lírikusi ars poeticával „igazolni”, az azért tény, hogy Illyés *Küzködöm* c. abbahagyott verse (*A költő felel* címűnek előgyakorlata) meggyőzően vall *közéleti* elkötelezettség, *egyetemes* történelmi távlat és *személyes* drámaiság vonzásáról, egységéről; 1971 költészetének egyik leghitelesebb lírai önértékeléseként:

Küzködöm; küzdve alakítom
nemcsak azt, ami lehetek,
ami lennem rendeltetett,
ami a lényegem s a titkom;
formálom azt is, amivé ti
válhattok; azt formálom én ki,
azt az cimbert, aki agyag
még bennetek is, kire vágytok,
amikor sürgetve mondjátok:
költő, előzd meg korodat!

Gyúrom az anyagot, a fájót,
facsarom ki a bennrekedt,
megáporodott nedveket,
én így sürgetem a világot.
Mert az előzi meg korát,
ki idején viszi tovább,
vagyis — hallván az indulás-jelt —
egy percnyi késés nélkül felkelt —

S ugyanakkor az is aligha kétséges, hogy erre az egyetemes, szintetikus költői látásra ma, Magyarországon a költői világképpé érlelt szocialista szemlélet képes mindenekelőtt: az *ilyen* értelemben a József Attila-i teljességet folytató-továbbépítő *szocialista líra*. Nem mellékvágányra kényszerítve a kiemelkedő polgári humanista vagy más irányzatokat, de egyre jobban bizonyítva a szocialista vonulat történelmi értékelsőbbségét, magasrendűségét. Arról a költészetről [van szó, amely a múlt, a szűkített, dogmatikus periódus valóságával és tudatával a háta mögött; megélve az egész emberiséget fenyegető veszedelmeket; a szocializmus új szakasza olykor tragikus, nem olyan egyértelműen, „forradalmian” megoldható ellentmondásait is tudatosítva; a lírikus személyes élethelyzete sok-

szor a végletekig kiélezett válságának erőterében — nos: mindezekkel együtt (s nem ezek ellenére) is „lírailag” vállalja a szocialista népiséget, s ezen keresztül a kiküzdött — az életmű poklaival hitelesített — élettávlatot. De mielőtt két, ebbe az irányba mutató reprezentatív verseskötet bemutatására térnénk rá, érdemes még — futó összevetéssel — néhány költői magatartástípust bemutatni.

Halálversek és magatartástípusok

A 60-as évek második felében elszaporodtak a nagy kompozíciójú, polifonikus szerkesztésű ún. „hosszú versek”, egész líránk egyetemessé tágulásának műfaji következményeként. (Részletesen elemzi ezt a kérdést Fülöp László: *A 60-as évek magyar lírájáról*. Kritika 1971/11—12. sz. 29—38.) Az is szembevetendő, hogy a költemény-katedrálisok többsége a halál, az öregség, a lét végső kérdéseinek dilemmáit feszegeti, személyes és társadalmi—antropológiai értelemben egyaránt. Illyéstől Juhász Ferencig jól ismertek e verstípus eltérő szemléletű és poétikájú variánsai is. Az 1971-es kötetek anyagának jelentős része szintén besorolható e tematikai keretbe — igaz, a téma önmagában nem a legdőntőbb, hiszen az öregség- és a halálprobléma rendkívül eltérő, esztétikailag olykor ellentétes jelentésű változataival állunk szemben. Csak néhányat emelek ki ezek közül az alábbiakban.

Idősebb költőink túlnyomó többségének állandó motívuma az öregkori létösszegzés. Fodor József kötete (*Nagy szelekben*) egész sorát tartalmazza a világ és saját személyisége immár történeti kapcsolatát lírává emelő verseknek, s igen rokonszenves a spontán, nyílt személyesség, valamint a társadalmi elkötelezettség szinte romantikusan őszinte megvallása. Szemléletének lényege, a retorikus-moralista attitűd azonban verseit olykor túlbeszélte, gyorsan ellankadóvá teszi: ilyenkor korszerűtlenné válik emberkáromló társadalomkritikája és — az őszinteség ellenére is — közhellyessé öregkori harc-vállalása (pl. *Epilógus*).

Hajnal Gábor versei (*Boszorkányjé* c. kötet) egy elégikusabb, önironikusabb öregség- és halálszemlélet termékei, s már csak azért is fontosak — a szerző korábbi kötetei és egész mai líránk viszonylatában —, mert a haláltudattal viaskodva egy új közéleti költészet szükségességének megvallásáig is eljut (ha mégoly groteszkül, s a távlattalan keserűség nem eléggé motivált művészi következményeként; számos közhelyes, művészi újdonságot nélkülöző betegségvers szomszédságában). Azt bizonyítva, hogy a halálfélelem, az öregség lírailag csak akkor válik magasrendű megfogalmazássá, ha a személyes életprobléma széttéphetetlenül összekapcsolódik valami társadalmi-egyetemes indulattal is. A halál művészi „defetiszizálása”, megszeliődése csak ebből a távlatból lehetséges, tülemelkedve a hétköznapi, a betegség „világkép”-én.

S éppen ezért emelkedik ki 1971 verskötet-terméséből (Juhász Ferenc éposza mellett) négy nagyobb kompozíció: Devecseri Gábor *Bikásiratója*, Hajnal Anna: *Tiszta tiszta tiszta* c. verse, Rákos Sándor *Anyasiratója* és Zelk Zoltán *Sirdlya*. Felettből eltérő poétikájú és szemléletű életművek mintegy szintéziskölteményei ezek, s már ebben is szembevetendő a funkcionális tematikai rokonság.

Érdeemes lenne részletes analízissel összevetni a négy verskompozíciót: nem kevés esztétikai-poétikai s ezen keresztül világszemléleti tanulsággal járna ez. Hajnal Anna költeménye egy nagyívű, a szocialista ihlettől is gazdagított életmű egyik csúcsaként, a katolikus és népi siratóénekek hangján szólal meg; a halállal szembeni morális önmegtartás dacával és a bensőséges szerelem önfeledt hirdetésével. S ez még akkor is figyelemreméltó költői értéket jelent, ha Hajnal attitűdje végső soron csak a „tisztaság” elvont, passzív etikáját tudja szembeszegezni a halállal és a pusztulással.

Hasonló a helyzet Rákos Sándor siratóversével. A nagyszabású költemény visszautal Rákos korábbi halálverseire, melyekben a föld alatti rút-lét, a feltámadás stb. problematikája izgatta (*Ras Shamra torzió*, a *Szegények vonulása*). Az ott még patetikus, tágas verskeretbe fogalmazott, majd a fokozatosan tömő-

rebbe, epigrammatikussá váló pesszimiztikus magánylíra (a *Kiáltásnyi csönd* c. kötet nagy része) azonban megszüntetve őrződik meg az *Anyasíratóban*. Nem kevés vita folyt már Rákos verseiről. Jómagam — a jelentős érték elismerése mellett is — azzal az állásponttal értek egyet, mely világszemléleti és esztétikai kérdőjeleket is tesz e líra mellé: a költői világkép sokszor már a cinizmusba hajló, egzisztencialista tételeket illusztráló jellege miatt; a világmagány, az „ontológiai” nihil, az abszolút megfagyottság, a társadalmi-személyes hitelt szinte nélkülöző töredékes aforizmaszerűség eluralkodása okán. Ám az is kétségtelen, hogy e szemlélet számos alapvonásának megőrzése ellenére is egy új, humanistább teljesség formálódik ki az *Anyasíratóban*.

A naturalisztikus tárgyiaság, a „rút” abszolutizálása, az egzisztencialista tételszerűség (pl.: „mert halálunkkal szembenézve élünk”), a létbevetettség, a bezártság tudata itt is jelen van, úrrá lesz szinte az egész költeményen, s ezért a befejezés optimista himnusza, humanista szózata művészileg alig motivált. Ám a formszerkezet számos tényezője mégis a dekadencia vonzásának oldását, a humanista távlat erősödését bizonyítja: a groteszk, ironikus hang, a rajzvers tipográfiai mutatóványai, a költő magányának közvetlen megvallása s ezen keresztül kiéneklési szándéka, de mindenekelőtt az egész költeményen végigvonuló anyaszeretet-motívum. Mindezek a tényezők teszik drámaivá s egyúttal lírailag is hitelessé Rákos viaskodását korunk s élete árnyaival, s emelik ezt a nagy verset messze saját pársorosainak fölébe; szemléleti és művészi értelemben, színvonal dolgában egyaránt.

Devecseri Gábor *Bikasíratója* (ez az e helyütt nem elemezhető polifonikus oratórium, mely a tragikusan félbeszakadt életműnek egyik méltó betetőzése) nem egyszerűen a halált siratja s az életet perli vissza, hanem megmutatja a humanizmus igazi „feltételét” is: az emberi elvadulással, elállatiasodással szemben kell aktív harcot folytatni az emberiség megmentéséért.

Zelk Zoltán *Sirályát* joggal emlegetik a legújabb magyar költészet remekművei között, de egyúttal Zelk szintéziskölte-

ményeként is. Az elhunyt feleség visszakívánása, a kihunyni nem akaró szerelem, az öregség és a halál közelsége — ezek a személyes motívumok alkotják az egyszerű, nagyrészt rövid, tö-, sőt nominális mondatokból álló vers kereteit. Emlékképek és reflexiók váltják egymást, de szinte a népdalok „primitív-ségé”-nek hangján — mintegy ezzel is jelezve a letisztult véglegesség, a határhelyzet, a természeti-emberi alapkérdésekhez való eljutás művészi síkját:

Mert ami van, el nem hiszem
 én-szívem messzibbre izen,
 nem a jövőbe, múltba már.
 Vak szemgödör. Halott sirály.

Az utolsó sor gyakori refrénszerű ismétlődése, az idősíkváltás belső dinamikája biztosítja a költemény vibráló hullámzását, zeneiségét. Ez emeli túl a költemény tartalmi mondanivalóját a pusztá életrajziségon, a halál és az öregség tényein, s az életút egészének mozgását lírailag felidézve szinte két és fél évtized problematikáját készleti újraélni az olvasóval. Igen, Zelk e látzólag „magánéleti” verse azért nem válik közhelyes, gügyögő, moralizáló, szentimentális öregségverssé, de álpátoszos, harsogó, csinált magatartássá sem, mert megkapó szenvedélyességgel érzékelteti a történelemből való „kiesettség” fájdalmát és öniróniáját, a tartalmas emberi közösség hiányát, a felelősséskeresést, az erkölcsi önvívódást. Nem talál igazi feloldozást, nem is találhat, ha hű akar lenni eddigi pályájának logikájához, s kétségtelen, hogy a mai társadalmi élmények kimaradása lírájából olykor negatív művészi-formai következményekkel is jár. Ám a *Sirály* s még néhány verse éppen a helyzet tudatos önfegyelemről tanúskodó átélését bizonyítja, elzárva ezzel az utat az elvont polgári magánylira felé.

A költészetnek viszont egészében mégis másik útja a korszerű *szocialista lírdé*, tágan, sokszínűen, érzelmi-tematikai-indulati gazdagságában, többmodellűségében értelmezve e fogalmat. Tendenciaként, amelynek megléte nem kicsinyes méricskélés,

dönthető el, s nem az „aktuálpolitika” versbeszédétől függ. De amely vonulat nem is tágítható ki parttalanul a humanista s jószerivel az értékes költészet egészére. Hiszen az életművek, a periódusok, irányzatok nagyobb összefüggésében jól (bár nem problémamentesen, ellentmondások nélkül) elhatárolható az a költészet, mely korunk egyetemes dilemmáit, az emberiség veszélyeztetettségét, az osztályok rendkívül bonyolult harcát, a szocializmus régebbi és újonnan keletkező belső konfliktusait, a személyes életsors keserűségét, a magányt stb. egy a közösségi távlat felé mutató forradalmi világképbe rendezi. Nem tagadva, csak a valóságos viszonyokba állítva a létproblémákat. De nem is abszolutizálva azokat s izolálva ezáltal a költői ént a világtól, hanem állandóan megújítva, magasabb szinten gazdagítva a kettő kapcsolatát. Nem sematikus happy enddé téve a verslezárás esetében csinált optimizmusát, de mégis érzékeltetve pl. a verskompozíció zenei-képi struktúrájával, indulatával, hogy a perlekedés, a pokolraszállás is a „többes szám első személy” magatartásának, a szocialista távlat őrzésének, gazdagításának, átélésének jegyében történik.

Reprezentatív darabja ennek a szocialista költészetnek a szintén hirtelen lezárult életművű Váci Mihály (vö: *Százhuszat verő szív* c. gyűjteményes kötetével és Hajdu Ráfisnak e folyóirat 1971/4. számában írott cikkével) egyik legutolsó verse, az *Azóta*, mely döbbenetes szintézisbe emeli a 60-as évek forradalmiságának pátoszát és buktatóit, lehetőségeit és szépségét; a világ, a szocializmus, a magyarság és a vívódó, megkeseredett költői én pólusai között cikázta a lírai indulatot:

..... Halad a dologi világ
és megtorpan az ember, kényelmesebb az élet,
de szomorúbb. Sokkal többet tudunk a létről,
mint amennyivel még el lehet viselni, felfedezünk
mindent az anyagról s elveszti önbizalmát
az emberi szellem. Szabályozzuk a természetet
s felfal szabályozhatatlan természetünk,
ennyi tökéletes tárgy között
tökéletességéből mind többet veszít az ember.

És azóta újra és újra nekilátunk, jóra összeesküvők,
megcáfolni e történelmet,
s felhozni valamit az emberiség mentségére.

Garai Gábor *Ár ellen c.* költeménye (*Szép versek 1970.*) is — melyet Váci Mihálynak dedikált — a szocialista költők magatartásának, magányosságának, „háttérbe-szorítottságának” oly gyakran elpanaszolt gondjait önti versbe, mintegy szubjektív oldalalul az idézett Váci-versnek. A hexameterbe átlejtő költeményzárás sem tudja azonban feloldalni a költemény ellentmondásosságát, s a második rész szemléleti okokkal is magyarázható formai megdöccenését, művészi elgyengülését. Nem kérdőjelezve meg az egész vers hitelét, de figyelmeztetve arra, hogy a korszerű szocialista költészet is megmegújuló szorítókbán, válságokban fejlődik előre.

Ezt jelzi az 1971-es év két kiemelkedő verseskötete, Ladányi Mihályé és Juhász Ferencé is; egyben a korszerű szocialista költészet két *lehetséges* típusát, sőt „végletét” (terjedelmi, stílusbeli stb. értelemben) is dokumentálva.

Ladányi Mihály : Kedvesebb hazát

Van kritikai életünkben s főleg íratlan közvéleményünkben egy olyan tendencia, amely a fő tüzet a balosnak, türelmetlennek vélt lírára irányítja, s így nagyrészt Ladányiéra. Úgy például, hogy Ladányit jogtalanul kapcsolja össze más törekvésekkel, bizonyos szembetűnő külsőleges vonás alapján. Ebben a vonatkozásban nem értek egyet — az egyébként nem ilyen kritikai szemléletet érvényesítő — Pálmai Kálmán líratanulmányával sem: már egy évvel ezelőtt is, de ma még világosabb a különbség Ladányi és pl. Simor András költészetének *alap-tendenciája* között, nem is beszélve a művészi formátumok, a „súlycsoportok” eltéréséről. Simor Andrásnak — a *Partizán-erdő* c. kötet kapcsán Pálmai által teljes joggal bírált — nyelvi-leg-művészileg is torz megoldásokhoz vezető, türelmetlenkedő, valóban „balos” pesszimizmusa a mostani kötetben (*Próbálj kirabolni*) mintegy ellentétébe csapott át. Természetszerűleg

következve e magatartás lényegéből: az anarchikus politikum, közéletiség „jópofa” cinizmusba, üres aforizmaszerűségbe vált át, obszcén, öncélú durvaságokba, kopogó 3–4 soros csipkelődésekbe. Groteszkről beszélni itt már öncsalás lenne: éppen a groteszk értékteremtő lényegét (a társadalomra és a költő személyes önmagára egyszerre fintorgó benső hitelt) nélkülözik e versek. Pontosan ellenkezőleg, mint Ladányinál, főleg pedig új kötetében.

Nem a kifáradást, az „anarchisztikus” költőiség öncéllá válását, a jövőkép elhomályosulását, a tehetség önpusztítóan defenzív alapállását, a keserű monotonia eluralkodását érzem tehát a döntőnek Ladányi kötetében, sokak véleményével szemben. Ha csak a korábbi kötetek, a 60-as évek Ladányijának változatlan továbbéneklése lenne ez a könyv, még akkor is *jelentős líraként* kellene üdvözlőnünk szocialista távlatú „elkötelezett ellenzékiességét” s bírálnunk e szemlélet olykori görceit, pl. a művészi elerőtlenedéssel is együttjáró pózokat, a felszínes társadalomlátást stb. Vitathatatlan, hogy a mostani kötetben is szerepel még jó néhány ilyen vers, amelyeknek azonban nem a kószáló–vagabundus–polgárelles-anarchisztikus költői hangulat, indulat az eredendő hibája, hanem ennek az életérzésnek a kiüresedése, ilyen formában már egyre nyilvánvalóbb talajtalansága a 60-as évek végének, a 70-es évek elejének periódusában.

Mondom: ha csak ez a — egyre problematikusabbnak vélhető — „folytatás” lenne a kötet fő vonása, akkor is lenne sok művészi—érzelmi—indulati töltet, amit érvényesként, a modern magyar szocialista költészet egyik jellegzetes változataként tarthatnánk számon. Ám ennél többről van szó, a kötetnek, a ciklusoknak az előbb említett mellett van egy erősebb, előremutatóbb sodrása is, egy új irányvétel lehetőségé-ként.

Olvassuk el figyelmesen az alábbi ötsoros verset, amely sok vonatkozásban emlékeztet a „régire”, az „anarchisztikus” Ladányira, az „ablakbeverő”, „kószáló” lírikusra:

Két házsor közt egy vad dalt dúdoló
 az ÓH HA MILLIOMOS LENNÉK kezdetű
 nemzeti dal korában
 a MARSEILLAISE-szel
 verek be minden ablakot.

Ha a verset nem költeményként, hanem publicisztikaként fog-
 nánk fel, akkor a legkönnyebb lenne rásütni a polgárpukkasztá-
 snak, a türelmetlen szektásságnak, a „kevés igazak” gőggé-
 nek, a társadalmi folyamatok lényegi tendenciája fel nem ismerésének a bélyegét. Sőt, ha nem olvassuk az első sort: való-
 ban mintha nem is vers lenne. Ám az *egész* elolvasása már az
 elején belezökkent a vers belső ritmusába, zenéjébe — amely
 a líra keretei között megváltoztatja, módosítja a publicisztikus
 „anarchizmust”. A „vad dalt dúdoló” szókapcsolat szinte
 az egész költemény archimédészi pontja: nyelvi-zenei eszkö-
 zökkel is felszínre jut a vers egészének önironikus s egyúttal
 vívódó-harcos szemlélete. A négy *d*, a *vad* és *dal*, a *vad* és *dúdoló*
 szavak értelmi-hangulati ellentétessége, sőt az egész felső
dadogó ritmikája, hangzása két házsor — vagyis jelenünk —
 visszhangjával egyszerre tükrözi Ladányi kispolgáriság-ellenes
 perelő magatartásának folytonosságát és e magatartás bizonyos
 formaváltásának, a pózzá merevedés megakadályozásának,
 a szubjektív költői folyamatosságnak a belső konfliktusait.
 Hitelesítő erővel.

A lírai tükrözés közegében a „dalcímek” arra is jól utalnak,
 hogy nagyon is lényegi dolgokról van szó: a szocializmus egész
 jövője szempontjából egyre inkább kulcskérdéssé válik a tudat,
 a műveltség, a mindennapok, a *kultúra forradalma*, s ami ettől
 elválaszthatatlan, a *szocialista demokratizmus*. A francia forra-
 dalom indulója ebben a társadalmi és versösszefüggésben nem
 a „régis szép időket” a mával szembeszegezõ nosztalgikus, kis-
 polgári forradalmiság jelképe, hanem a forradalomnak — mai
 történelmi szakaszunkban — egyre inkább az ember, a gondol-
 kodás, a világszemlélet szocialista átalakulását „költőileg sür-
 gető” himnusza. Epigrammatikus tömörséggel persze — bele-
 ágyazva a költői személyiség lírai öntudatába. S valahogy ebből

a mozzanatból lehetne kibontani Ladányi új kötetének erényeit, előremutató lendületét.

A 60-as évek végétől érzékelt új típusú társadalmi feszültségek — előrehaladásunk negatív kísérőiként — jogosulttá, „aktuálisá” teszik Ladányi költészetének a „kritikai” irányát. Nem általában — s a söntéspult felől — bírálni a „polgárosodás”-t; nem kizorítottoknak érzékelni a forradalmárt, így önmagát sem, s ezáltal már-már egy új hatalomátvételt sürgetni a munkásság számára; nem „absztrakt” barikádokat építeni Polgárai ellen — a marxista kritika jogos kívánalmái voltak ezek a szocialista Ladányitól. S nem is vesztették el teljesen aktualitásukat — bár ennél az új kötetnél egyre inkább másról van szó. Hiszen Ladányi plebejus indulata, kispolgáriság-ellenessége konkrétabb s ezért kegyetlenebb és fájóbb is a korábbiánál, s éppen ott, ahol a megváltó pózt leveti. Valódi és sok vonatkozásban lényeges ellentmondásokra figyelmeztet pl. a *Meseország* és a *Gyarmatosítás* c. ciklus számos verse, olyanokra, melyeknek lírai kiélezése nagyon jogosult.

E költészet alapvetően nem-anarchista voltát, a pózok levetkezését méginkább erősíti a kötet már jelzett új vonása: a belső vívódás, a *személyiség drámai önértékelésének* erősödése. „Bennünk van Feleineltfejú Ország”, de amikor „reggel becsukják a kaput / s nekivágunk a lesz-majd-valahogynak / belül éjszaka van s nyilván mélyen alusznak / a felemelt-fejűek” — szól a kötet egyik legszebb verse. S valóban: Ladányi immár tudatosan megéli a történelem fordulását, valamint saját vágabund életformája változásának szükségszerűségét és keserűségeit is. Kegyetlenül önmardosó, keserűen ironikus versek ezek, melyekben egyébként a szerelmi-magánéleti téma „fel-frissíti”, hitelesíti a közösségi életérzést (*A feleségem ; Azt mondd mondjam el ; És nem kell megálmódni már*). A 60-as évek vége magyar költészetének egyik legtisztább szerelmi lírája született meg (persze nem egyoldalúan „idilli” ez a szerelem) Ladányi tollán. S nem menekülésként a „közélet” elől, hanem ellenkezőleg, azt példázva, hogy a „közélet” és a „magánélet” a művészet szintjén — különösen a forradalmi lírában — milyen

eltéphetetlenül egységes. Hiszen éppen a kötet legszebb szerelmes versében, az *Úgy érzem* címűben nyer igazi személyes emberi — bár korántsem derűs — távlatot Ladányi forradalmisága: a puha tej képzetével, lágy l-ekkel és j-ekkel telítődik a vers hangulati tere a gyermekét szoptató anya képét követően, hogy azután így fejezze be a verset:

és még akkor is
tejszagú lesz az este
amikor már
kifulladt katona lesz a szív
és rongyokra szakadt
lobogó lesz
az elme.

S ennek az új bensőségnek, a társadalmi ellentmondások minden korábnál mélyebb szubjektív-érzelmi tudatosításának, a költői egyéniség „sorsproblémái” lírai megelevenítésének szükségszerűen új hangulati—formai világ felel meg Ladányinál. A groteszk, kopogó, fésületlen, töredékes versek mellett felerősödik a József Attilára emlékeztető jóság-versek, az elégikus-vívódó-könyörgő-perelő „istenes” vagy „mese”-versek tendenciája. S ezt az új lírát így egészében kell (nem feldarabolva remény és kétség plusz—mínusz előjeleivel) a korszerű szocialista irodalom, a „kedvesebb hazáért” éneklő költészet egyik értékes vonalának tekinteni.

Juhász Ferenc : A halottak kirdlya

Ma még felmérhetetlen Juhász hatalmas könyvkölteményének jelentősége a magyar költészet történetében. Már inkább a költő életművében, melynek első felét egyébként 1971-ben adta ki az összes versek gyűjteményének első kötetében (*Szarvassá változott fiú*). Juhász költészetével immár könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik, s legutolsó könyvverséről is számos kitűnő ismertető-elemzés, értékelés látott napvilágot, megkönnyítve értelmezésével a nem mindennapi terjedelmű

költemény elolvasását, befogadását. A szintetikus értékelést mellőzve e kritikákra kell utalnom mindenekelőtt (Koczkás Sándor: *Népszabadság* 1971. aug. 1.; Szabó B. István: *Új Írás* 1971. 11. sz.: Fülöp László: *Kortárs* 1971. 12. sz., valamint az életműkötetetről: Szabolcsi Miklós: *Kritika* 1972. 1. sz.), nem idézve föl, ismételve meg számos, már-már közhelyszerűen alapvető megállapítást Juhász művészi forradalmáról, újjításáról sem. Csupán néhány problémát szeretnék felvetni e legújabb költemény kapcsán.

Ha el is ismerem, hogy Juhász Ferenc költői életműve a legnagyobb igényű, sőt jelentőségű költői vállalkozása a felszabadulás után sarjadt líránknak, nem értek egyet azokkal az álláspontokkal, amelyek e nagyívű fejlődés minden állomását apologetikusan „igazolták”, amelyek dogmatizmust, ízléskonzervativizmust látnak és látnak minden Juhászt érő kritikában. Jelen van szellemi életünkben egy sznobizmusba hajló, *modernista Juhász-kultusz*, mely legtöbbször éppen a Juhász-életmű tényleges alaptendenciáját, fő értékét megkerülve épít fel valami-féle neoavantgardista esztétikát Juhászra hivatkozva. Ám jelen van egy valóban *konzervatív* szemléletű, *szektas-dogmatikus* hátterű, álszocialista *közvélemény* is, mely Juhászt olvashatatlansága, nehézsége, a nemiségből vett gazdag kifejezőskincse stb. miatt minősíti eleve dekadensnek, melyhez — úgymond — a mai szocialista dolgozónak semmi köze sincs, legföljebb, ha nevetni akar. Igen: ilyen élesen állanak szemben egymással a közvélemény-frontok, s úgy érzem, a marxista kritika nem mindig találta meg — nem az arany középutat, mert ilyenre a marxizmus nem pályázhat, hanem — a *tertium datur-t*.

Aligha követhet el nagyobb hibát a marxista kritika és kultúrpolitika (ahogy ez sajnos megtörtént Bartók és József Attila kapcsán a múltban), minthogy a „néptől idegen”-nek minősítsen a szélesebb közönség számára jelenleg nehezen hozzáférhető műveket. Ám ugyanilyen hiba értékke, klasszikussá felnagyítani műveket csak azért, mert a tömegek nem értik, mert csupán egy szűk kisebbség élvezheti. Tömegművészet, népkultúra, értékes szocialista irodalom ismert esztétikai és kultúr-

politikai problémájához érkeztünk — s ez már nem is irodalomkritikai kérdés. Annyit azonban — s éppen Juhász kapcsán — le kell szögeznii, hogy a *közérthetőség* és a *történelmi-esztétikai érthetőség* nem azonos fogalmak, de nem is „játszhatók ki” egymás ellen. Az új eszmei-művészi értékeket meghódító alkotások előbb-utóbb el kell hogy jussanak a szélesebb közérthetőség szintjére, aminthogy sok „közérthető” mű értéktelenségét épp történelmi-esztétikai érthetelensége, hazugsága, illuzionizmusa vagy egyenesen művészetén-kívülisége leplezi le. De az is tény, hogy van egy harmadik lehetőség is, amikor a jelentős értéket képviselő műalkotás világképileg-esztétikailag vitatható szemléletű, s így az érthetőség mindkét szintjén adódó problémák — persze nem a dogmatikus-műveletlen vádakkal — „jogosak”, ha oldásukért küzdeni kell is (az európai modernizmus epikája, lírája és drámája pl.).

Juhász pályáján én egy olyan ívet érzek, amely bár mindenképpen előrehaladást, emelkedést mutat: egy bizonyos kitérőt, *szemléletileg—művészileg ellentmondásos szakaszt* is tartalmaz. Lényegében arról az egy évtizedről van szó, amely kétségtelenül a döntő stílári-snyelvi-poétikai újítást és a szemléleti gazdagodást hozta, tehát szó nincs valamiféle „dekadenciáról”, de amely újítás ekkor még nem rendeződött bele szervesen a történelmileg—esztétikailag „érthető”, szocialista világképbe. Tovább lépés volt az 50-es évek első felének *korai szocialista népiességén*, de még híján volt az új, korszerű, megharcolt modern *népiség* totalitásának. Az élet és halál, az egész emberiséget fenyegető atomveszély, az elembertelenedés valóságával és látomásaival hadakozva Juhász egy új élmény gondolati szemléleti-poétikai-stilári-s meghódítását indította el, de úgy, hogy — mint a művészetek fejlődésében oly gyakran — az eszköz és témakészlet ekkor még nem érte el igazi lehetőségeinek szintézisét, vitatható művészi *világkép* formáját alkotta még.

Mert úgy érzem, hogy a *Gyermekdalokkal*, a *Szent Tűzözön Regéivel* tetőző líratörténeti vonulat minden stílus- és szemléleti újítása ellenére komoly ellentmondásokat tartalmazott. Nem önmagában a terjedelem volt itt a probléma, miként

a biológiai, természettudományi víziók sem eleve költészetellenesek. A probléma az volt, hogy Juhász költői világnézetében a halál legyőzésének szándéka ellenére a természeti-technikai vegetáció lett a központi tényező; a társadalmi-emberigondolati motívum kiüresedett, háttérbe szorult — s ezzel az egész költőiség dehumanizálttá lett. Egyértelműen *tartalmi-világszemléleti* okokból teremtve meg tehát a szétoldódás, a kompozíciótlanság, a fegyelmezetlen képáradás, a verbalizmus *formai* lehetőségét. A művészileg megvalósulttal „cáfolva meg” a szándékban, esetleg logikailag is hirdetett emberi-humanista mondanivalót: a természettudományos-biológisztikus mítosz agyonnyomta az emberi-társadalmi evilágiságot. Nem a természettudományos szókinccs, sőt világkép lírai elsajátítását bírálom, hanem azt, hogy a ténylegesen tárgyiasult mondanivaló és forma „zárolta” a költői szándékot: Juhász 1956 körüli és utáni válsága (persze objektív okokkal is magyarázhatóan) a természeti-technikai végzetet „hozta ki” győztesként az élet és halál kemény harcából.

Ám ez a harc folytatódott, s az *Anyám*, majd a 11 évig készült *A halottak királya* a stílusforradalmi-tematikai folytonosságon belül is ugrást, pozitív *fordulatot* jelent.

Igen: élesnek, szemléleti-esztétikai fordulópont jellegűnek érzem a változást e régen érlelődő könyvvel; a korábbi művekben kisiklásokat, művészi tévedéseket is eredményező belső vívódás *most* hozta meg a kiteljesedést. Érezheti ezt maga Juhász is, hiszen számos motívum él tovább itt is a korábbi költeményekből, itt is felvonul a hatalmas biológiai-termezettudományos apparátus, felidéződik a magyar sőt egyetemes költészet számos mítosza. A terjedelem is nagyobb minden eddiginél, mégis: az új költői szemlélet olyan formát, olyan szigorú kompozíciót teremtett, hogy az első tucat oldallal való megbírkózás után szinte belefeledkezünk az olvasásba, lendületesen sodor magával a költői bensőség spirális lírai dinamikája; a motívumok (pl.: „lesz-e hajnal?”, „jaj...!” stb.) állandó, magasabb szinten való ismétlődése; a „cselekmény” és lírai reflexió dialektikája stb. Azt sugallva, hogy nagy sze-

mélyes drámába élhetjük bele magunkat: a halál fölött az élet győzelmének megharcolása a tét.

Nem elemezhetem-ismertethetem a költeményt, e tekintetben a hivatkozott kritikákra utalok. De a költemény nővumának rövid bizonyításához annyit meg kell említeni, hogy a *vershelyzet* megválasztása, a tengeren libegő csónakban ülő, tatárok üldözte és a népét hazavivő, partraszálló király (IV. Béla) motívuma művészi telitalálat, egyszerre teszi lehetővé Juhász mondanivalóinak polifonikus érvényesülését. Hiszen a vékony, alig konkretizált történelmi cselekvés, az új honfoglalás motívuma kitűnően alkalmas a korszerű „objektív”, népi-nemzeti mondanivaló megfogalmazására, a magyar költészet legértékesebb hagyományait folytató *plebejus-közéleti szempontú nemzeti önkritikára* az önámítás, illúziókban élés, látszatok ellen hadakozás, handabandázás felett. De alkalmas arra is, hogy a könnyebb halállal, a pusztulással szemben a népi elkötelezettség jegyében vállalja újra a küzdelmet, az életet, amely többet ér a halhatatlanságnál. A népét ostromozó, népében kételkedő király a népben találja meg végül életét és küldetését, s ezzel mintegy *az egész emberiséget is kiénekelte a halálból és a halálveszedelmekből* (melyeket Juhász korábbi versei oly végzetesen és sokszor reménytelenül kiáltottak bele a világba). Éppen a dominánssá váló Nép-motívum a kulcsa a korábbi biologisztikus determináltságú lírai világszemlélet *legyőzésének*.

De ez egyben már áttérés a harmadik mondanivaló-síkra is: Juhász *személyes ars poeticáját* is kiharcolja, megküzdve a vegetáció, a különféle halál-vonzalmak kísértésével. Az egyetemes távlatokba tekintő, népéért-hazájáért aggódó, elkötelezett, felelős szocialista művész vívódó közéleti hitvallását fogalmazza meg:

Jaj, lesz e Ember-Népem, Népem, akinek átizzadt szívéből
 a halált kimosom,
 mint új halotról lehúzott átizzadt, halál-verítékes inget,
 mint lándzsától

átdöfött szívű halottról a véres inget lehúzáván és rázkódván
 a fehér zokogástól.
 Jaj, lesz e Népem, Engem-váró Nép ott túl a ködös-közeli
 Túlvilágmesszi Parton?

Jaj, lesz e Népem és Föltámasztó Bizalmam, Népem, aki
 reménykedve vár majd,
 és hív és szeret és kezem akarja, parancsoló türelmem és nagy
 szenvedésem,
 Népem, kinek testéről az Elmúlást lemosom, akinek vad
 Megvesszőztetésem
 lesz Példája és Hite, Csontváz-koronával Megkoronáztatásom
 mondja a Hajnalt.

Jaj, lesz e Népem, Hajnali Nép, ott túl a parton, ha egyszer
 földre lépek,
 s az óriás Hajnal-Rózsakristály széttörök és rózsatömbjéből
 kiszabadulnak
 megrázván magukat, mint a madarak, a beledermedettek,
 belefagyottak,
 a piros kristályhúsban szunnyadó, a kristály-rózsarögbe
 temetett népek.

Nemcsak a kimondott gondolat, nemcsak az „epikus cselekmény” utasítja el a tengeri, növényi, állati, erotikus vegetáció-halált, de a költemény egésze is legyőzi ezt a kísértést. A korábbi versekben oldalakon keresztül indázó felsorolások itt lerövidültek, lírai funkciót nyerve meggyőző indulatú, spirális kompozícióba épültek bele, egy változatos „dramatikájú” szerkezetben — ahol a különböző verssíkok „keveredése” is lehetetlenné teszi (főleg a lírai közvetlenség révén) a negatív vegetációs szemlélet eluralkodását. A korábbi periódusban kidolgozott — forradalmi stílusújítással felérő — *eszközkészlet* itt új *formába* rendeződik a megváltozott, evilági-népi *életmondanivaló* művészi (s nem pusztán verbálisan szándékolt) győzelme okán. A szem-motívum a valóság-indulat, a realizmus, a közéletiség, a gondolatiság ars poeticájára utal; az önironia és pátoz dialektikája, az *egyetemes-filozófiai*, a *népi-hazafias*, valamint a *szubjektív ars poetica-motívum* páratlan egymást erősítése döntő fordulatot tükröz. Újabb szocialista költésze-

tünk egyik tetőpontjaként, modelljeként, s válaszként is minden zavaros elméletre, mely ez elemek összegegyeztetetlenségét hirdeti a „modern világban”.

Valóban itt éri el Juhász a József Attila-i teljességet, ahol az *Én*, átélve a világ konfliktusait, elkötelezve magát a haladás, a nép mellett, önmagában is a világra ismer, megteremtven belül a harmóniát, mintegy művészi „feltételül” a kintinek. Ugyanakkor személyes sorsának tragikumát, az elmúlást és „a lét dadogását” a történelem távlatába, a törvény, a mindenség rendjébe helyezi, felmérve „mint birtokát a tulajdonosa”. Ezek a parafrázált József Attila-i gondolatok kelnek új életre a stílusban inkább Vörösmartyhoz és Adyhoz kötődő Juhász korszerű, előremutató lírájában.

Nem újraszövegezve a József Attila-i gondolatokat, hanem a *mai* kor ellentmondásainak szövetébe ágyazottan helyreállítva a felszabadulás utáni lírában valamiképp „széténekel” teljességet.

Jelezve azt, hogy a „vegetáció” poklát megjárva hová jutott a kiteljesedő életmű, hogy a korszerű szocialista líra a dehumanizáltságot, a biológiai-társadalmi-emberi „elidegenedést” nem feloldhatatlan végzetként, hanem a népi-egyetemes távlat elkötelezettjeként leküzdhető, de tényleges, valóban átélésre kényszerítő életproblémának érzékeli. „Tanulságul” az olvasóknak, a megénekelte átmeneti kornak, de 1971 egész magyar lírájának (az elemzett problémáknak) is. Nem közvetlen normaként, hanem „csupán” példaként a *szocialista népiség* és *modern költészet szintézis-lehetőségére*, valóságára.

*

ÉLŐ MAGYAR KÖLTŐK 1971-BEN MEGJELENT ÚJ VERSKÖTETEI

A jegyzék a szerzők összegyűjtött verseskötetei közül csak azokat tartalmazza, amelyekben új, eddig nem közölt versek jelentek meg.

ÁGH ISTVÁN: *A tündér megkötözése* – Magvető Kiadó; ANDRÁSSY LAJOS: *Levél a pókhálóban* – Szépirodalmi Kiadó; BORBÉLY TIBOR: *Gyémdöntörvény* – Kiad. a Pest megyei Tanács; BÖNDÖR PÁL: *Eső lesz* – Újvidék, Forum Kiadó; BRASNYÓ ISTVÁN: *Üres királyok* – Újvidék, Forum Kiadó; BUDA FERENC: *Ébresszen aranyisp* – Szépirodalmi

Kiadó; CSUKA ZOLTÁN: *Ellentmondás a halálnak* – Magvető Kiadó; DEVECSERI GÁBOR: *Bikasíró* – Magvető Kiadó; DEVECSERI GÁBOR – REICH KÁROLY: *Variációk*. Ebben: *A pamutszámár keszervei, átváltozásai és végső boldogsága*. Magyar Helikon – Európa Kiadó; DUDÁS KÁLMÁN: *Sugaras evezőkkel* – Szépirodalmi Kiadó; FODOR JÓZSEF: *Nagy szelekben* – Szépirodalmi Kiadó; GÁL LÁSZLÓ: *Tenyerünkön a hold* – Újvidék, Forum Kiadó; GARAI GÁBOR: *Márciusi nyár*. Jegyzetek és versek egy indiai utazásról – Szépirodalmi Kiadó; HAJNAL GÁBOR: *Boszorkányjé* – Szépirodalmi Kiadó; HOLLÓS KORVIN LAJOS: *A vízbefűlt hal* – Magvető Kiadó; HORVÁTH IMRE: *Janus-arcú órák* – Bukarest, Kriterion Kiadó; ILLYÉS GYULA: *Abbahagyott versek* – Szépirodalmi Kiadó; JOBBÁGY KÁROLY: *Papírszárnyak* – Szépirodalmi Kiadó; JUHÁSZ FERENC: *A halottak királya* – Szépirodalmi Kiadó; KAPUSI IMRE: *Malomkövek* – Kozmosz Kiadó; KISS ANNA: *Fabábú* – Kozmosz Kiadó; KONDOR BÉLA: *Boldogságtörredék* – Szépirodalmi Kiadó; KÓNYA LAJOS: *Késél ábránd* – Szépirodalmi Kiadó; KÖRMÖS ISTVÁN: *Szegény Yorick* – Szépirodalmi Kiadó; LADÁNYI MIHÁLY: *Kedvesebb hazát* – Magvető Kiadó; LÁNYI SAROLTA: *Téli hajnal* – Magvető Kiadó; MAGYARI LAJOS: *Csoma Sándor naplója* – Bukarest, Kriterion Kiadó; MÁRIA BÉLA: *Ritka varázslat* – Magvető Kiadó; MÁTYÁS FERENC: *Parasztciterán* – Magvető Kiadó; MEZEI ANDRÁS: *Csillagok tábora* – Szépirodalmi Kiadó; MIKOLA ANIKÓ: *Tűz és füst között* – Bratislava – Bp., Madách Kiadó – Szépirodalmi Kiadó; NAGY LAJOS, Zs.: *Üzenet a barlangból* – Bratislava – Bp., Madách Kiadó – Szépirodalmi Kiadó; NOVOTNY VILMOS: *Kiküldött munkatársunk* – Magvető Kiadó; OLÁH ISTVÁN: *Álom a csodalétről* – Bukarest, Kriterion Kiadó; ORBÁN OTTÓ: *A földmadás elmarad* – Magvető Kiadó; PALOCSAY ZSIGMOND – SZILÁGYI DOMOKOS: *Fagyöngy* – Bukarest, Kriterion Kiadó; PARDI ANNA: *Távirat mindenkinek* – Szépirodalmi Kiadó; PETRI GYÖRGY: *Magyarzatok M. számára* – Szépirodalmi Kiadó; POLNER ZOLTÁN: *Egyetlen hangszer* – Magvető Kiadó; RÁKOS SÁNDOR: *Meztelen arc* – Magvető Kiadó; SIMONYI IMRE: *Hatodnapon* – Szépirodalmi Kiadó; SIMOR ANDRÁS: *Próbálg kirabolni!* – Magvető Kiadó; STETKA ÉVA: *Kert* – Magvető Kiadó; TAKÁCS ZSUZA: *Némajáték* – Szépirodalmi Kiadó; TOLDALAGI PÁL: *Igézet és valóság* – Magvető Kiadó; TÓTH FERENC: *Halál a síkban* – Újvidék, Forum Kiadó; VÁRKONYI ANIKÓ: *A griff halála* – Magvető Kiadó; ZELK ZOLTÁN: *Bekerített csönd* – Szépirodalmi Kiadó.

Antológidk

Együtt – Debreceni és Hajdú-Bihar megyei fiatal alkotók antológiája. Szerk. Fülöp László, Juhász Béla, Tóth Endre. Kiad. a Hajdú-Bihar megyei Tanács és a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Hajdú-Bihar megyei Bizottsága. Debrecen; ACZÉL GÉZA, BÁLINT LEA, GÁBOR ZOLTÁN, GULYÁS IMRE, ÓSZABÓ ISTVÁN, VÁRKONYI ANIKÓ költeményeiből.

A magunk kenyerén. Szépirodalmi Kiadó; DOBAI PÉTER, IZES MIHÁLY, HORVÁTH LAJOS, KASSAI FERENC, NÁDASDI ÉVA, NÁDOR TAMÁS, SORBÁN-SZABÓ ZOLTÁN, SZABÓ SÁNDOR, SUHAI PÁL, VASADI PÉTER, VERBŐCZY ANTAL, VERESS MIKLÓS költeményeiből.

Sátrak melege – Vál. szerk. Illés Lajos. Zrínyi Kiadó; BELLA ISTVÁN, CSANÁDY JÁNOS, GARAI GÁBOR, GYÖRE IMRE, KALÁSZ MÁRTON, SOÓS ZOLTÁN költeményeiből.

Szép szó – Vál. szerk. Szalontay Mihály. Tánecsics Kiadó; APÁTI MIKLÓS, ARATÓ KÁROLY, BARANYI FERENC, BEDB ANNA, BELLA ISTVÁN, BENJÁMIN LÁSZLÓ, BODA ISTVÁN, CSANÁDY JÁNOS, CSEPELI SZABÓ BÉLA, CSORBA GYÖZÖ, CSOÓRI SÁNDOR, CSURKA ZOLTÁN, DARÁZS ENDRE, DEMÉNY OTTÓ, ERDÉLYI JÓZSEF, FODOR JÓZSEF, GARAI GÁBOR, GYURKOVICS TIBOR, HAJNAL GÁBOR, HOLLÓS KORVIN LAJOS, ILLYÉS GYULA, JÉKELY ZOLTÁN, KALÁSZ MÁRTON, KÁLDI JÁNOS, KÁROLYI AMY, KISS DÉNES, KÓNYA LAJOS, LADÁNYI MIHÁLY, MEZEI ANDRÁS, NIKLAI ÁDÁM, NYERGES ANDRÁS, PARANCS JÁNOS, PÁKOLITZ ISTVÁN, RATKÓ JÓZSEF, SIMON ISTVÁN, SIPOS GYULA, SZÉKELY DEZSŐ, TAKÁCS GYULA, TAMÁS MENYHÉRT, TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY, TASNÁDI VARGA ÉVA, TÉNAGY SÁNDOR, VIHAR BÉLA, WEÖRES SÁNDOR, ZELK ZOLTÁN költeményeiből. (valamint: KASSÁK LAJOS és VÁCI MIHÁLY.)

Szép versek 1970 – Szerk. Mátyás Ferenc, Z. Szalai Sándor. Magvető Kiadó; BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS, BARI KÁROLY, CSANÁDI IMRE, ERDÉLYI JÓZSEF, FODOR ANDRÁS, GARAI GÁBOR, HOLLÓS KORVIN LAJOS, ILLYÉS GYULA, JANKOVICH FERENC, KERESZTURY DEZSŐ, KORMOS ISTVÁN, KOVÁCS ISTVÁN, LÁNYI SAROLTA, MÉCS LÁSZLÓ, NAGY LÁSZLÓ, PÁKOZDY FERENC, RÁBA GYÖRGY, TAMÁS MENYHÉRT, VAS ISTVÁN, VERESS MIKLÓS, WEÖRES SÁNDOR költeményeiből.

Universitas – Egyetemi és főiskolai hallgatók irodalmi antológiája. 1970. Vál. és szerk. Borbély Sándor. Ifjúsági Lapkiadó; ACZÉL GÉZA, BAKA ISTVÁN, DOBAI PÉTER, GULYÁS IMRE, KARTAL ZSUZSA, MELIORISZ BÉLA, PAPP JÓZSEF, PATKA LÁSZLÓ, SIPOS ÁRON, SZILÁGYI ÁKOS, TÁBOR ÁDÁM, VÁRADY SZABOLCS, VARGA RUDOLF, ZELEI MIKLÓS költeményeiből.

Útunk 1971 – Évkönyv. Szerk. Árkossy István. Cluj, Intrep. Poligrafica; BARTALIS JÁNOS, BÖZÖDI GYÖRGY, FARKAS ÁRPÁD, HORVÁTH IMRE, KIRÁLY LÁSZLÓ, LÁSZLÓFFY CSABA, OLOSZ LAJOS költeményeiből.

MERKOVSKY ERSZÉBET